

АНОТАЦІЯ

Беліченко О.В. Українська правова думка про юридичний процес (XIX ст. – 20-ті рр. XX ст.). – Кваліфікаційна наукова робота на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» (галузь знань – 08 «Право»). – Національний університет «Львівська політехніка». - Львів, 2021.

Дисертація присвячена комплексному науковому дослідженню української правової думки про юридичний процес у хронологічних межах XIX ст. – 20-ті рр. XX ст. У ній охоплюються питання доцільності та можливої імплементації поглядів учених-юристів у розвиток сучасного вітчизняного процесуального права.

Проаналізовано понятійно-категоріальний апарат дисертаційного дослідження. Встановлено, що на стику XIX ст. – XX ст. формується нова галузь знань, де предметом дослідження виступає процесуальне право. Звернено увагу, що інтерес до теорії юридичного процесу серед фахівців права почав проявлятися з 60-х років XX ст. Констатовано, що поняття юридичного процесу сучасними вітчизняними вченими трактується в двоякому розумінні. В широкому сенсі він включає в себе комплекс теоретичних і практичних знань та положень. У вузькому сенсі поняття «юридичний процес» трактується як юрисдикційна діяльність, що регулюється правом. Водночас більшість сучасних українських вчених є прихильниками теорії юридичного процесу в його широкому розумінні.

Завдяки значному масиву джерельної бази розкрито сутність становлення та подальшу еволюцію історико-правових поглядів учених на генезу юридичного процесу як складової національної правової системи в Україні про державу і право. З огляду на опрацювання значної кількості джерел та відсутності уніфікованої системи їх класифікації зроблена спроба виокремити їх у такі окремі групи: монографічні дослідження вчених (дисертація, книга, брошура, стаття), присвячені проблемі дисертаційного дослідження; комплекс опублікованих різнопланових історико-правових документів, що висвітлюють

взаємозв'язок та взаємозалежність між поглядами на юридичний процес і регламентацією процесуально-правових відносин; архівні матеріали, присвячені науковій спадщині дослідників юридичного процесу у визначених хронологічних межах; довідкові та енциклопедичні видання, що висвітлюють багатосторонню діяльність учених – дослідників процесуального права.

Доведено, що генеза української правової думки про юридичний процес тісно пов'язана з тогочасними політико-правовими соціально-економічними подіями. Зазначено, що в першій половині XIX ст. політика російської влади щодо формування правової системи призвела до початку виокремлення процесуального права в окрему галузь. Зокрема, на підставі комплексного аналізу встановлено, що в 40-х роках XIX ст. власне українське законодавство повністю замінюється загальноросійським, судова система в українських губерніях була різнорідною та мала становий характер, а джерелами права виступали різнопланові актові документи. Зауважено, що в тогочасний період ще не відбулося остаточного поділу процесуального законодавства на окремі галузі, хоча вже почала проявлятися тенденція на окремі розгалуження.

Акцентовано, що перші ознаки вчень про юридичний процес почали появлятися на початку XIX ст. під впливом службовців судових канцелярій. Звернено увагу, що перші праці з проблем судочинства в своїй більшості викладалися у формі інструкцій для практикуючих органів судочинства. В подальшому заснування університетів на українських землях стало передумовою для встановлення юридичної науки як такої.

Розкрито роль перших дослідників права, вихідців з України, на формування та подальший розвиток теоретико-правових підвалин у Російській імперії. Підтверджено, що такі відомі вчені-юристи, як С. Десницький, М. Балудянський, О. Куніцин зробили вагомий внесок у формування юридичної науки з подальшим втіленням її результатів у розвиток загальнодержавного права.

Доведено, що становлення історико-правової науки на початку XIX ст. на українських землях відбувалося під впливом Дерптської історико-правової школи. Зазначено, що наукові праці таких її представників, як Й. Еверса та

О. Рейца стали базовими для тогочасних науковців у дослідженні генези юридичного процесу на українських землях. Підкреслено, що саме з появою на території України історичної школи права почала розвиватися наука про юридичний процес.

Встановлено, що подальший розвиток правової думки про юридичний процес у другій половині XIX ст. відбувався під впливом суспільно-політичних та соціально-економічних змін. Дисертаційне дослідження показує, що погляди на юридичний процес еволюціонували в тісному взаємозв'язку зі змінами, що відбувалися в галузі тодішнього процесуального права та судівництва.

Зроблено висновок, що на межі XIX та XX століть процесуальне право в правовій науці набирає ознак нової галузі знань. З'ясовано, що воно досліджується як складова діяльності судових органів, де наукові розробки торкалися проблематики окремих галузей процесуального права. Вказано, що на початку XX ст. у науковій правовій думці виокремлюється окремий напрям, де процес розглядається як єдина наукова дисципліна, котра має спільні загальні засади, в яких окремі види юридичної процедури виступають як її складові елементи.

Досліджено, що в працях таких юристів другої половини XIX ст. – початку XX ст., котрі працювали в університетах на українських землях, як М. Владимирського-Буданова, Ф. Леонтовича, С. Пахмана, М. Дювернуа, Г. Демченка, М. Максимейка, І. Малиновського, М. Ясинського, О. Кістяківського, М. Куплевського, Д. Тальберга, М. Ланге, В. Гордона, С. Корфа, А. Єлістратова, М. Палієнка, аналіз проблемних питань галузі процесуального права набувають рис комплексного характеру. Розглядаються основні положення галузей процесуального права, що є характерними для всіх їх видів, а відмінності є незначними та непринциповими. Доведено, що основним лейтмотивом наукових праць учених виступає обов'язкова дотриманість відповідності самої конструкції юридичного процесу основним принципам тогочасного судоустрою та судочинства. Наголошено, що значний масив наукових досліджень присвячено функціонуванню судочинства у різних історичних періодах української правової системи.

Підтверджено, що на подальший розвиток вітчизняного процесуального права істотно вплинули події національно-визвольних змагань 1917 – 1920 років, де перші історико-правові дослідження здійснювалися безпосередніми їх учасниками. Акцентовано, що незважаючи на суб'єктивізм у висвітленні окремих факторів тих подій, їх праці містять у собі належну джерельну базу для проведення ґрунтовного аналізу щодо висвітлення тогочасних державо- та правотворчих процесів.

Вказано, що значну частину діяльності дослідників генези процесуального права в часи української Національної революції займала не лише наукова робота, але й зроблений ними вагомий внесок у формування державних інституцій молодій українській державі та встановлення національної правової системи.

Доведено, що сфера інтересів науковців була багатогранною та охоплювала всі основні галузі права, зокрема теорії держави та права, цивільного, кримінального та адміністративного права й процесу, судоустрою та судочинства. Результати їх досліджень дали змогу створити цілісну картину стану та розвитку юридичного процесу на різних історичних етапах його функціонування в українських землях. Науковці (О. Ейхельман, М. Чубинський, О. Бутовський та ін.) здійснили вагомий внесок у вирішення концептуальних питань в історії українського права загалом та юридичного процесу зокрема, адже основні положення та ідеї в їх поглядах на юридичний процес залишаються цікавими та актуальними в наш час.

Вказано, що в 20-х роках у розвитку процесуального права основною ідеєю було науково-концептуальне забезпечення реальної потреби класово-нормативного впливу на правові відносини в Україні.

Звернено увагу на те, що більшість учених, які перейшли на службу радянській владі, у своїх працях все одно продовжували дотримуватися принципу забезпечення прав особи. Констатовано, що більшість тодішніх правників вимушені були брати до уваги в своїх дослідженнях функціональну єдність таких джерел українського офіційного права 20-х років, як нормативні акти радянської влади та революційну правосвідомість.

Підтверджено, що у 20-х роках вагомий внесок у дослідження генези юридичного процесу на українських землях вніс президент ВУАН М. Василенко, а також науковці Комісії для вивчення історії західноруського та українського права, історико-правові дослідження яких присвячені різним аспектам функціонування судівництва й судочинства в періоди Київської Русі, Литовсько-Руської держави та Гетьманщини.

Встановлено внесок на розвиток науки галузевого процесуального права таких учених, як Є. Кельмана та О. Бутовського, наукові дослідження котрих присвячені проблематиці цивільного процесу; О. Малиновського, який висловив своє бачення щодо особливостей розвитку кримінального процесу в нових політико-правових реаліях; В. Кобалевського, Є. Носова та О. Євтіхієва, в працях яких розкрито основні положення провадження адміністративної юстиції в тогочасну судову та адміністративну системи.

Констатовано, що такі відомі вчені, як Р. Лащенко, М. Чубатий та А. Яковлів стали фундаторами української історико-правової науки в діаспорі. Зауважено, що їх внесок у 20-х роках, на жаль, не був значним у розробку питання про генезу юридичного процесу, проте їх погляди мали певний вплив на подальше дослідження сфери процесуального права.

Зроблено висновок, що українська правова думка про юридичний процес XIX ст. – 20-х рр. XX ст. є вагомим внеском в історико-правову науку, тодішні правники одними із перших заклали міцні підвалини для подальшої її розбудови.

Ключові слова: правова думка про юридичний процес, історико-правова наука, історична школа права, процесуальне право, судочинство, судова система.

SUMMARY

Belichenko O. V. Ukrainian legal thinking on judicial process (1800s – 1920s).
– Qualification research paper, manuscript.

Thesis work for the scientific degree, PhD in Law, speciality 081 Law (08 – Law). – Lviv Polytechnic National University. – Lviv, 2021.

This dissertation focuses on a comprehensive scientific study on the Ukrainian legal thinking on judicial process within the chronological boundaries of the 1800s to 1920s. It covers the questions of law researchers' views suitability and possible implementation in the development of the nowadays Ukrainian procedural law.

There is analyzed the conceptual and categorical framework of the thesis. It has been found out that at the turn of the 19th – 20th centuries a new branch of law was being formed whose subject of study was procedural law. As it has been pointed out, the experts in law began to take an interest in the theory of the judicial process in the 1960s. The notion of the judicial process is interpreted by the Ukrainian researchers in a twofold manner. In its wide sense it incorporates a complex of theoretical and practical knowledge and principles. In its narrow usage legal process is viewed as a jurisdictional activity which is regulated by the law. Meanwhile, most nowadays Ukrainian researchers are the adherents of the theory of the judicial process in its wide sense.

Thanks to the considerable amount of sources the essence of its formation and the following evolution of the researchers' historical and legal views on the genesis of the judicial process as a constituent part of the national legal system in Ukraine have been revealed. Considering the significant number of sources processed by the author and the absence of the unified system of their classification there has been made an attempt to divide them into some groups: monographic investigations (dissertations, books, articles, brochures) into the subject of this thesis; a complex of the published diverse historical and legal documents, which shed light on the interrelation and interdependence of the views on the judicial process and the regulation of the procedural legal relations; archive materials on the scientific heritage of the researchers of the judicial process within the stated chronological

boundaries; reference and encyclopedic issues which report on versatile activity of the researchers of procedural law.

It has been proved that the genesis of the Ukrainian legal thinking on judicial process is closely related to the political, legal, social and economic events of that time. In the first half of the 19th century the Russian authority policy in building the legal system led to the start of distinguishing procedural law as a separate branch. Based on the comprehensive analysis it has been found out in particular that in the 1840s properly Ukrainian legislation was being replaced with the Russian one, the judicial system in Ukrainian provinces was different and had a class character, while the sources of law included diverse statutes and acts. It is stressed that at that time there was not made the final division of procedural legislation into separate branches yet, though the tendency to some branching had begun to take place.

It is emphasized that the first studies on the judicial process began to appear at the beginning of the 19th century, influenced by the officers of the court registries. The first works on the issues of legal proceedings were mostly presented in the form of instructions and directions to practicing judicial institutions. Later, the establishment of universities on the territory of Ukraine became the precondition for the making of legal science per se.

The dissertation reveals the role of the first researchers of law born in Ukraine and their impact on the formation and further development of theoretical legal foundations of the Russian Empire. It has been ascertained that these famous researchers in law, in particular S. Desnyts'ky, M. Baludyans'ky, O. Kunitsyn, made a considerable contribution in the formation of the legal science with further implementation of its results in the development of law in general.

It has been proved that the formation of the historical and legal thinking on the Ukrainian terrain at the beginning of the 19th century was influenced by the Tartu school of history and law. Scientific works of its representatives, in particular J. Evers and O. Reiz, became basic for the researchers of that time in their investigations of the genesis of the judicial process on the territory of Ukraine. It is due to the establishment of the school of history and law in Ukraine that the study of the judicial process began to advance.

The author ascertains that further development of legal thinking on judicial process in the second half of the 19th century went on under the influence of socio-political and social and economic changes. This dissertation shows that the views on the judicial process evolved in close interrelation with the changes taking place in the field of procedural law and judiciary of that time.

There has been made a conclusion that at the edge of the 19th–20th centuries procedural law in the science of law gains the features of a new branch of knowledge. It was studied as part of the judiciary bodies, where scientific researches dealt with the issues of some particular branches of procedural law. It is stated that at the beginning of the 20th century there is distinguished a new trend within the science of law in which the process is viewed as a single scientific branch which has common general basis in which independent types of judicial procedure appear as its components.

The author proves that works of such lawyers of the second half of the 19th – the beginning of the 20th century as M. Vladymyrs'ko-Budanov, F. Leontovych, S. Pakhman, M. Dyuvernua, H. Demchenko, M. Maksymenko, I. Malynovs'ky, M. Yasyns'ky, O. Kistyakivs'ky, M. Kuplevs'ky, D. Tal'berg, M. Lange, V. Gordon, S. Korf, A. Yelistratov, M. Paliyenko, who worked at the universities functioning on the territory of Ukraine, the analysis of some problematic issues in the field of procedural law gain the features of comprehensive character. The thesis discloses the main principles of the procedural law branches, what is typical of them, while the differences are slight and non-fundamental. The author traced that the main tenor of these researchers' works is the compulsory observance of the agreement between the structure of the judicial process and the main principles of the judicial system and the legal procedure of that time. It is stressed that considerable amount of scientific researches dealt with the legal procedure in practice in different periods of the Ukrainian legal system.

Further development of the native procedural law was greatly influenced by the events of the national liberation movements of the 1917–1920, where the first historical and legal investigations were done by the immediate their participants. Despite the subjectivism in covering some factors of those events, their works contain

proper source database to conduct a thorough analysis of the ongoing statebuilding and lawmaking processes of that time.

It has been stated that a considerable part of work of the researchers of procedural law genesis during the Ukrainian national revolution was taken not only by scientific studies but also by their important contribution in the development of the institutions of the newly formed Ukrainian state and the establishment of the national legal system.

The author proves that the researchers' sphere of interests was manifold and covered all the main branches of law, in particular theory of state and law, civil, criminal and administrative law and procedure, judicial system and legal proceedings. The results of these findings made it possible to draw a complete picture of the condition and development of the judicial process in different historical periods of its functioning on the Ukrainian lands. It is emphasized that researchers, like O. Eihelman, M. Chubyns'ky, O. Butovs'ky and others, made a great contribution in solving some conceptual issues in the history of the Ukrainian law in general and the Ukrainian judicial process in particular. The stated basic principles and ideas in their thinking on the judicial process still remain of interest at this time.

It has been found out that in the 1920s the main premises of the procedural law development was scientific conceptual provision of the existing demand for a class regulatory influence on the legal relationship in Ukraine.

The author draws attention to the fact that having joined the service of the Soviet authority most researchers continued abiding by the principle of enforcement of personal human rights. However, most lawyers and scientists in law of that time had to take into consideration the functional unity of such sources of the Ukrainian official law in the 1920s as the Soviet authority normative acts and revolutionary sense of justice.

As it has been confirmed, a significant contribution in the study of the judicial process genesis in Ukraine was made by the director of the All-Ukrainian Academy of Sciences M. Vasylenko and the scientists of the Commission of the Study of West-Russian and Ukrainian Law, whose historical and legal investigations targeted

different aspects of the judicial system and legal proceedings in force in the times of Kyivan Rus', Lithuanian-Russian State and the Cossack Hetmanate.

The dissertation reveals the contribution of some other researchers in the development of the science of the branch procedural law. Among them are Ye. Kelman and O. Butovsky, whose works are dedicated to the issues of civil proceedings, O. Malynovs'ky, who shared his vision of the peculiarities of the development of criminal proceeding in new political and legal reality, V. Kobalevs'ky, Ye. Nosov and O. Yevtikhiyev, whose works present the analysis of the basic principles of enforcing administrative justice in the judicial and administrative systems of that time.

The author states that such famous scientists as R. Lashchenko, M. Chubaty and A. Yakovliv became the founders of the Ukrainian historical and legal science in diaspora and though their contribution in the development of the issues of the judicial process genesis in the 1920s was not of great importance, still their ideas had some influence on further investigations in the field of procedural law.

It has been concluded that the Ukrainian legal thinking on the judicial process in the 1800s – 1920s is a significant contribution in the science of history and law and the lawyers of that time were among the first who laid firm foundation for its further development.

Key words: legal thinking on judicial process, science of history and law, historic school of law, procedural law, judicial system, legal proceedings.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Беліченко О. В. Аспекти процесуального права в політико-правових поглядах С.Ю.Десницького. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2018. № 894, вип. 18. С. 11–16.
2. Беліченко О. В. Дослідження процесуального права вченими Київської історико-юридичної школи. *Правовий часопис Донбасу: збірник наукових праць*. 2019. № 4 (69). С. 10–16.

3. Беліченко О. В. Погляди українських вчених-правознавців ХІХ століття на судочинство за Руською Правдою. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Вип. 4, т. 1. С. 10–14.
4. Беліченко О. В. Погляди на формування понятійного апарату юридичного процесу в Україні. *Visegrad journal on human rights*. 2019. № 6–3, vol. 1. Р. 49–54.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Беліченко О.В. Вчення Й.Ф.Г. Еверса про процесуальне право Київської Русі. *Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави: збірник тез VII Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Львів, 30 травня 2018 р.). Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2018. С.25 - 26.
6. Беліченко О.В. Правові погляди Я.І. Баршева на здійснення судочинства в кримінальних справах. *Судова влада в Україні та інших державах: історія та сучасність (аспекти права):* Матеріали Сьомої Всеукраїнської науково-теоретичної інтернет-конференції (м. Львів, 25 травня 2018 р.) /Наук. інтернет-конференції. Вип. 7. Львів: Ліга-Прес, 2018. С.14-17.
7. Беліченко О.В. Погляди А.І. Яковліва на процесуальні дії за звичаєвим правом. *Законодавча влада в Україні та інших державах світу: історія та сучасність (аспекти права):* Матеріали Дев'ятої Всеукраїнської наукової інтернет-конференції (м. Львів, 31 травня 2019 р.) /Наук. інтернет-конференції. Вип. 9. Львів: Ліга-Прес, 2019. С.147-150.
8. Беліченко О.В. Погляди Ярослава Падоха на правову рівність в генезі української процесуалістики. *Рівність у праві: історична ретроспектива і сучасність:* Матеріали Десятої Всеукраїнської наукової інтернет-конференції (м. Львів, 6 грудня 2019 р.) / Наук. інтернет-конференції. Вип. 10. Львів: Ліга-Прес, 2019. С.12-15.
9. Беліченко О.В. Погляди М. Ланге на функціонування юридичного процесу за Руською Правдою. *Рівність у праві: історична ретроспектива і сучасність:* Матеріали Десятої Всеукраїнської наукової інтернет-

конференції (м. Львів, 6 грудня 2019 р.) / Наук. інтернет-конференції. Вип. 10. Львів: Ліга-Прес, 2019. С.181 -184.

- 10.Беліченко О.В. Погляди Василенка М.П. на генезу українського процесуального права Гетьманщини XVIII століття. *Державотворення та правотворення: проблеми та перспективи розвитку*: матеріали міжнародної заочної науково-практичної конференції (м.Львів, 28 травня 2020 року). Львів : ННППО НУ «Львівська політехніка», 2020. С.38-42.